

УДК 94 (498.7)“18/19”

**БЕССАРАБСЬКЕ ДВОРЯНСТВО ТА ПРОВІНЦІЙНА ОСВІТА
(70-ті р. XIX ст. – початок XX ст.)**

М.І.Башли

*кандидат історичних наук, викладач,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Друга половина XIX ст. в Російській імперії характеризувалася стрімким зростанням потреб суспільства в освічених людях. Царський уряд, усвідомлюючи потребу суспільства в освіті, вдався до реформування системи професійної та шкільної освіти, що сприяло появі нових шкіл, гімназій, реальних училищ, університетів тощо. Наявні статистичні матеріали дають змогу прослідкувати динаміку змін, які відбувалися в освітній галузі краю та становому розподілі учнів протягом зазначеного періоду.

Ключові слова: *Бессарабія, освіта, гімназія, дворяни.*

Розвиток капіталістичних відносин у Бессарабії у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. вимагав підвищення рівня освіченості населення краю, що об'єктивно сприяло розширенню мережі навчальних закладів. Наявні статистичні матеріали дають змогу прослідкувати динаміку змін, що відбувалися в освітній галузі краю. Більшість цієї інформації містилася в журналі «Огляд Бессарабської губернії» [5] (видавався Бессарабським губернським статистичним комітетом у 1876-1913 рр.) та статистичних збірках Центрального статистичного комітету МВС Російської імперії («Сборник сведений по России», «Сборник сведений по Европейской России», «Статистический ежегодник» тощо).

Статистичні матеріали активно використовувалися науковцями в дослідженні питань розвитку закладів початкової, середньої та вищої освіти в регіоні. Так, Б.Веселовський та О.Андрус досліджували питання фінансування освіти, її поширення серед різних категорій населення. Змістовна публікація В.Белого підсумовує діяльність Бессарабської народної школи в 1876-1886 рр. Історико-статичний опис Кишинівської 1-ї гімназії Н.Лашкова [2] дозволяє проаналізувати рівень гімназичної освіти в Бессарабії.

На основі аналізу статистичних матеріалів авторка даної публікації спробує визначити специфіку навчального процесу в Бессарабському краї та частку дворянства в шкільному середовищі регіону.

Нагадаємо, що у 1878 р. за умовами Лондонського договору частина Бессарабської губернії у черговий раз відійшла до Російської імперії. Зміни в адміністративно-територіальному устрої привели до реформ в освіті.

У 1878 р. на території Бессарабської губернії налічувалося 513 навчальних закладів, в яких навчалося 20275 хлопців та 3127 дівчат [5]. Порівняно з 1877 р. кількість навчальних закладів збільшилася на 68 установ. Настільки значний приріст пояснювався приєднанням Ізмаїльського повіту, на території якого діяли: семикласна гімназія (Болградське вище училище), чотирикласна прогімназія (ліцей в м. Ізмаїл), сім чотирикласних училищ (4 жіночих та 3 чоловічих) і два жіночих трикласних училища, чотири чоловічих і два жіночих двокласних училищ. Окрім того, у сільській місцевості діяло близько 120 народних шкіл. Значна кількість навчальних закладів у цьому повіті пояснюється тим, що за законами Румунської держави кожна община повинна була мати свою школу.

Кількість середніх навчальних закладів губернії не задовольняла потреби населення регіону. Так, у 1879 р. випускники Кишинівської прогімназії не змогли вступити до гімназії за відсутністю вільних місць. Приходські училища в регіоні також були переповнені учнями, однак питання про збільшення їх кількості взагалі не розглядалось.

Охарактеризувати доступність навчання для дітей різних верств бессарабського населення на початку 80-х рр. XIX ст. ми спробуємо на підставі відомостей про кількісний і соціальний склад учнів Болградської гімназії, поданих у «Звіті про діяльність бессарабських губернських навчальних закладів за 1882-1883 рр.» [3,106]. Бессарабська гімназія почала свою діяльність у 1858 р. як семикласний навчальний заклад з курсом наук, який відповідав програмам румунських ліцеїв. У гімназії діяла 10-бальна система оцінювання. Доступність навчання для різних станів у 1881-1882 та 1883-1884 навчальних роках можна прослідкувати за таблицею 1.

Таблиця 1

УЧНІ БОЛГРАДСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ

Рік	Дворяни	Духовенство	Міщани	Сіл. стан	Іноземці	Всього
1881-1882	9	16	99	33	12	176
1882-1883	22	8	187	11	3	231

Загальна кількість учнів, що навчалися у гімназії, збільшилась у 1882/1883 н. р. порівняно з попереднім навчальним закладом на 55 учнів, або 24%. Найбільш чисельним станом серед учнів гімназії були діти місцевих жителів: 60% від загальної кількості у 1881/1882 н. р. та 80% у 1882/1883 н. р. Вагомий відсоток серед учнів займали мешканці сільської місцевості. Їх кількість дорівнювала 20% (у 1881/1882 н. р.) та 5% (у 1882/1883 н. р.).

Кількість дітей дворянського стану була незначною в загальній чисельності учнів і складала 5% у 1881/1882 н. р. та 10% у 1882/1883 н. р. У 1881/1882 н. р. у Болградській гімназії навчалося лише 9 представників шляхетного стану, а в 1882/1883 н. р. ситуація дещо змінилася – діти дворянства становили другу за чисельністю групу учнів, випередивши дітей селян, іноземців та священнослужителів, поступившись у чисельності лише дітям міщан. Це пояснюється зростанням популярності серед дворянства провінційних міст отримання освіти не вдома, а в місцевих навчальних закладах.

У столиці краю ситуація була дещо іншою. В початкових закладах Кишиневу серед інших станів переважали діти дворян. Наприклад, у 1883 р. з 391 учениць Кишинівської жіночої гімназії 240 були дочками дворян, що становило близько 62% від загальної кількості учениць [3,106].

За даними «Звіту про стан народних і повітових училищ Бессарабської губернії за 1885 р.» [4] ми бачимо, що в училищах, які розміщувались у повітових містах (Бельци, Сороки, Оргеєв, Хотин), кількість дітей дворян становила близько 50% загальної кількості учнів навчальних закладів. В училищах південної Бессарабії, які розташовувались в містах Ізмаїл, Рені, Болград, Акерман, навчались переважно діти міського стану, а дворяни склали лише 1%. Усього в 15 народних і повітових училищах Бессарабської губернії у 1885 р. навчалося 1493 учні, з яких приблизно 10% були дворянами. Малий відсоток представників дворянства серед учнів пояснюється, з одного боку, тим, що більшість дворян залишалися прихильниками домашньої освіти, а з іншого, були й такі, що бажали навчатися в закритих навчальних закладах для нащадків шляхетних родів (кадетські корпуси), а на території Бессарабії не було жодного військово-навчального закладу.

Кінець XIX ст. характеризується будівництвом і відкриттям нових шкіл. Тільки упродовж 1895 р. в Бессарабії було відкрито 16 нових шкіл (Кишинівський повіт – 1, Бендерський – 2, Бельцький – 1, Ізмаїльський – 4, Оргеєвський – 7 і Сорокський – 1) і перетворено в церковно-приходські школи 5 шкіл грамоти: 2 – в Кишинівському повіті, 1 – в Акерманському і 2 – в Оргеєвському.

Наприкінці XIX ст. спостерігається збільшення кількості навчальних закладів усіх типів та найменувань. Так, у 1899 р. їх налічувалося 1001, тобто цифра збільшилась майже вдвічі після возз'єднання всієї Бессарабії (513 училищ у 1878 р) [7].

Динаміку змін протягом 1895 – 1899 рр. в кількості навчальних закладів та їх вихованців можемо прослідкувати за даними таблиці 2, яка демонструє, що кількість учнів невинно зростає.

Таблиця 2

НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ ТА УЧНІ БЕССАРАБІЇ (1895-1899 рр.)

Рік	Навч. закладів	Чол.	Жін.	Всього
1895	1044	40084	10660	50734
1896	1042	42969	11124	54093
1898	981	42778	13292	56070
1899	1001	46713	15325	62038

На початку XX ст. (1902 р.) з 54 тис. дітей шкільного віку міст Бессарабії навчалось лише 26 тис. або 48%, тобто менше половини, а в сільській місцевості з 240 тис. дітей шкільного віку – лише 74 тис. (30%), або менше однієї третини. Так, із 300 тис. дітей шкільного віку в губернії у 1902 р. навчалось лише 100 тис., а 200 тис. залишилися поза межами шкільної освіти [8, 44].

У 1903 р. кількість загальноосвітніх навчальних закладів у губернії досягла 37. У них навчалось 8290 осіб, у тому числі – 3778 (або 46%) дівчат, з них закінчило курс – 713 осіб.

До навчальних закладів належали: духовного відомства – 5, цивільного відомства – 1725, спеціальних закладів: а) педагогічних – учительська семінарія; б) музично-художніх: музичне училище Імператорського Російського музичного суспільства, приватна музична школа і міська школа малювання, в яких навчалось 433 особи; в) сільськогосподарських: училище виноробства і 3 нижчих сільськогосподарські школи, де навчалось 248 осіб; г) комерційних: приватне комерційне училище і нижча трикласна торгівельна школа, де навчалось 388 осіб [8, 43].

Цього ж року серед навчальних закладів народної освіти відбулися наступні зміни: закрилося 74 училища, з яких – 17 християнських і 57 хедров; поновило діяльність – 52 християнських (у тому числі духовного відомства) і одне єврейське. Таким чином, загальна кількість діючих навчальних закладів у 1903 р. становила 1599. З них закладів духовного відомства – 616, Міністерства Освіти – 983. У школах духовного відомства навчалось 27 884 особи, а в міністерських училищах 65 887, всього майже 94 тис. (93 771) дітей, з яких 22 367 або 24 % дівчат. Порівняно з попереднім роком, чисельність учнів збільшилася на 2 тис. (2029) або 2,2 % [8,44].

Аналіз відомостей статистичних довідників за перше десятиріччя XX ст. демонструє зростання відсотка дворянських дітей до 25% у загальноосвітніх закладах краю та до 10% у спеціальних і професійних училищах.

Так, загальна кількість учнів, що навчалися у загальноосвітніх закладах духовного та громадського відомств, збільшилась у 1913 р. порівняно з 1903 р. на 2955 осіб або 41%.

Найчисельнішим станом серед учнів цих закладів були міщани – майже 40% від загальної кількості упродовж зазначено часу (1903-1913 рр.). Кількість дітей

священнослужителів у 1903 р. дорівнювала 1725 (або 24 %), але на початку 20-х рр. ХХ ст. спостерігається деякий спад. Так, у 1913 р. їх чисельність становила 2071 (або 20%). Діти дворянського стану становили другу за чисельністю групу (25%), випередивши дітей духовництва, дітей селян, іноземців та поступившись лише мешканцям міст. При цьому варто зауважити, що впродовж першого десятиріччя ця цифра залишалася стабільною.

Спеціальні та професійні училища серед дворян були менш популярні. Аналізуючи статистичні матеріали, ми бачимо, що їх кількість у зазначених начальних закладах становила лише 10% протягом першого десятиріччя ХХ ст. У спеціальних і професійних училищах навчалися переважно діти міщанського стану (53,5%) та мешканців сіл (27%). Це було спричинено вибором професій. Звісно, серед учнів духовних навчальних закладів частка представників дворянства була ще меншою і становила близько 2%.

До духовних навчальних закладів зазвичай віддавали на навчання своїх нащадків священнослужителі. Загальна кількість дітей священнослужителів, що навчалася у закладах духовного відомства у 1903 р. становила 1511 осіб або 88%. Протягом першого десятиріччя відсоток представників духовенства залишався стабільним.

Оцінюючи кількість дітей дворянського стану, ми можемо зауважити, що їх кількість була дуже мізерною в загальній кількості учнів духовних закладів і становила 3% (1903 р.) та знизилася до 2% на початку 20-х рр. ХХ ст. (1913 р.). У 1906 р. їх кількість була найнижчою у закладах цього відомства – всього 33 особи. Наприкінці першого десятиріччя (1910 р.) ситуація дещо змінилася – збільшилась загальна кількість учнів (1825 осіб), а відсоток дворян досяг 3%.

На початку ХХ ст. у Кишинівській духовній семінарії 5% учнів були дворянського походження, а наприкінці першого десятиліття – 2% (Див. Таблицю 3). Найкритичнішим роком був 1906 р. – усього 8 представників дворянства навчалася у закладі.

Таблиця 3

УЧНІ КИШИНІВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ

Навчальний рік	Всього	Учні		
		Дворян	Духовенство	Податний стан
1903	442	23	340	79
1904	437	21	339	77
1905	453	26	334	93
1906	456	8	375	73
1910	545	12	468	65
1912	564	10	490	64
1913	564	10	490	64

На території Бессарабській губернії у 1911 р. функціонувало 54 загальноосвітніх навчальних заклади із загальною кількістю учнів 12 000 осіб, у тому числі понад 6 000 хлопців і до 6 000 дівчат. До числа цих навчальних закладів входило:

- духовного відомства – духовна семінарія, жіноче епархіальне училище і три нижчих духовних училищ (загальна кількість учнів – 1825);
- цивільного відомства – сім чоловічих класичних гімназій, чотири середніх реальних училища, п'ятнадцять жіночих гімназій, дві чоловічі й жіноча гімназія, чоловіче п'ятикласне і жіноче чотирикласне приватні училища (всього – 31 училище з 8226 учнями);
- спеціальних і професійних закладів: а) педагогічних – учительська семінарія; б) музично-художніх – середнє музичне училище, школа «художнього ремесла» й міська школа малювання; в) сільськогосподарсько-технічних: середнє сільськогосподарське

технічне училище, середнє училище виноробства, нижче технічне училище, два нижчих ремісничих училища і три нижчих сільськогосподарські школи, г) комерційних – два середніх комерційних училища 1-го розряду і нижчі курси рахівників при одному з училищ, д) медичних: – школа фельдшерів та акушерок і школа повитух (всього – 17 закладів з 1717 учнями) [10, 116].

У відомстві дирекції народних училищ Бессарабської губернії знаходилося 1104 нижчих навчальних заклади. 2422 вчителі у цих закладах навчали 79 329 дітей, з яких 57 724 хлопців і 21 605 дівчат. З 19 міських училищ лише 12 мали свої власні будівлі, а 7 знаходилися в найманих приміщеннях. Кожне училище мало фундаментальну й учнівську бібліотеку.

Всього у 1911 р. нараховувалось 1785 навчальних закладів усіх типів. Учителів було – 3941, а учнів – 123 567 осіб (87 291 хлопців і 36 276 дівчат). Станом на 1911 р. у 54 загальноосвітніх, спеціальних і професійних училищах Бессарабії близько 20% учнів були дітьми дворян. Щодо народних училищ та церковнопарафіяльних шкіл, то там їх кількість коливалася від 0,5 до 1%. (Див. Таблиця 4).

Таблиця 4

РОЗПОДІЛ УЧНІВ ЗА СТАНОВОЮ ОЗНАКОЮ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ БЕССАРАБІЇ (1911 р.)

	54 загальноосв., спец. та проф. навч. закл.	1099 уч. дирекції нар. училищ	632 церк.- прихід. шкіл	Всього
Дворян	2 250	846	165	3 061
Дух.звання	2 071	205	510	2786
Міщан	5 037	21 325	4 326	30 688
Сільс. стан	1 653	56 190	27 082	84 925
Інші	506	883	427	1 816
Іноземці	174	80	37	291
Всього	11 691	79 329	32 547	123 567

Таким чином, аналіз даних статистичних матеріалів дозволяє зробити висновок, що у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. дворяни Бессарабської губернії залишалися прихильниками домашньої освіти. Альтернативою домашньому навчанню були приватні пансіони або державні училища. Однак більшість представників шляхетства за традицією готували своїх дітей до військової служби, зараховуючи їх із 7-8 років у кадетські корпуси або гвардійські полки сусідніх губерній.

1. Белый В. Н. Итоги деятельности и средств содержания Бессарабской народной школы за последнее десятилетие 1876 – 1886 гг. / Владимир Николаевич Белый. – Кишинев : Типография Бессарабского Губернского Правления, 1887. – 40 с.
2. Лашков Н. В. Кишиневская областная, впоследствии губернская, ныне Первая гимназия: историко-статистический очерк за 75-летие её существования (1833 – 1908 гг.) / Николай Васильевич Лашков. – Кишинев : Типография Бессарабского Губернского Правления, 1908. – 325 с.
3. Національний архів Республіки Молдова, ф. 151. Бессарабський губернський статистический комитет, оп. 1, спр.60. Отчет о деятельности бессарабских губернских учебных заведений (1882 – 1883 гг.), 114 арк.

4. Національний архів Республіки Молдова, ф. 152. Дирекция народных училищ Бессарабской губернии, оп. 1, спр.335. Отчет о состоянии народных и уездных училищ Бессарабской губернии (1885 г.), 317 арк.
5. Обзор Бессарабской Губернии за 1878 год / Бессарабский губернский статистический комитет. – Кишинев : Типография Бессарабского губернского правления, 1879. – 61 с.
6. Обзор Бессарабской Губернии за 1890 год / Бессарабский губернский статистический комитет. – Кишинев : Типография Бессарабского губернского правления, 1890. – 69 с.
7. Обзор Бессарабской Губернии за 1899 год / Бессарабский губернский статистический комитет. – Кишинев : Типография Бессарабского губернского правления, 1900. – 57 с.
8. Обзор Бессарабской Губернии за 1903 год / Бессарабский губернский статистический комитет. – Кишинев : Типография Бессарабского губернского правления, 1903. – 163 с.
9. Обзор Бессарабской Губернии за 1910 год / Бессарабский губернский статистический комитет. – Кишинев : Типография Бессарабского губернского правления, 1911. – 214 с.
10. Обзор Бессарабской Губернии за 1911 год / Бессарабский губернский статистический комитет. – Кишинев : Типография Бессарабского губернского правления, 1912. – 192 с.

Башлы М. И. Бессарабское дворянство и провинциальное образование (70-ые гг. XIX – начало XX вв.)

Вторая половина XIX в. в Российской империи характеризовалась стремительным ростом потребности общества в образованных людях. Царское правительство, осознавая потребность общества в образовании, пошло на реформирование системы профессионального и школьного образования, что способствовало появлению новых школ, гимназий, реальных училищ, университетов и т.д. Имеющиеся статистические материалы позволяют проследить динамику изменений, которые происходили в образовательной отрасли края и сословном делении учащихся в исследуемый период.

Ключевые слова: Бессарабия, образование, гимназия, дворяне.

Bashly M. I. Bessarabian nobility and provincial education (The 70-s. of the 19th century – the beginning of the 20th centuries)

The second half of the XIX century in the Russian Empire was characterized by a rapid growth of the needs of the society in educated people. The tsarist government, realizing the need of the society in education, went on reforming the system of vocational and school education, which contributed to the emergence of new schools, high schools, specialized schools, universities, etc. Available statistical data allow us to trace the dynamics of the changes that occurred in the education industry of the region and class division of students in the period under study.

Key words: Bessarabia, education, high school, nobility.